На краю спустошеного села, сплюндрованого і безлюдного, стоїть мініатюрна церковця без хреста і без дзвонів.

Стоїть, як безпорадна хазяйка на руйновищі свого господарства. На цвинтарі цвітуть старі тінясті липи. Тихо, без вітру палає липнева спека, горить ясною пожежею. Душно й ясно, як у золотій кузні. Зелений лист на дереві, як викований з металу, яскриться золотим пилом. Здається — розпалений, гарячий. Зелений низ рясно встелений чорними тінями, ніби перегорілим на попіл листям і вітами, що непомітно опадають з верхів. Густо й багато їх нападало — мабуть, давно горить золота пожежа.

Під липами й кленами, коло потрухлого й мальованого штахету, на свіжому сіні злагоджені із шинелів та бурок постелі. Стомлені офіцери з блаженними осмішками мучеників нашвидку розшнурувались од амуніції, радісно гомоніли і, падаючи на постіль, відразу замовкали, ніби поринувши в глибінь.

Один чорний, як засмажений пеньок, з найчорнішими великими очима, з яких визирав іще не вивіяний волохатий острах, лагодився довше всіх, затурбовано озирався навкруги, ніби не маючи віри, що прийшов давно омріяний, жаданий спочинок. В маленькій сторожевій хатині лагодили співку, в церкві вимітали й прибирали, готуючись, скористувавшись нагодою, правити всеношну. Все навкруги було спокійне і ясне, ні гуркотняви гармат, ні тріскотіння рушниць не було чути, і смуглявий офіцер, ще раз крадькома озирнувшись на сонних товаришів, уклався в постіль і скинув з обличчя полохливу маску: загралася боязко осмішка, в великих очах заясіла тиха мрія. Все кидав, все губив дорогою, все забував — міцно тримав десь глибоко, в самому серці, малесенький узлик, в якому було сховано найдорожчі скарби, і так тепер хотілося перед сном хоч одним оком зазирнути в той узлик, побачити, що там лишилося після останніх днів. Почав злегенька розгортати: трішки мрій, кольорових надій і планів, і той невідомий чарівний камінчик, що гріє і світить невидимкою на весь світ... Все залишилось, хоч і зімняте, загиджене. Знає він, що для інших все воно

не цікаве і не дороге — сміття й ганчір’я, але йому воно безмірно дороге, і радість забриніла в душі, коли побачив, що все було на своєму місці...

Порозгортать би, порозправлять, але сповиває його лубок, і тремтять по всьому тілові залізні гарячі дроти...

Хай іншим часом.

І готується кинути весла й плинути за хвилями в темряву снів.

Але коло церкви, під мурованою стіною, сидить на морі-жечку група із трьох солдатів, два з рушницями, один так.

І одразу починає пекти й торигати в грудях.

У третього лице біле, кам’яне, повертається швидко, як у машкарі. Очі, як випечені, чорні ями, а біле лице — не світить, а серед ясної днини сіє од себе морок. Сидить якось кумедно, як заводна лялька, грається стеблинками трави, паличками...

"Десь я його бачив, щось я про нього чув, про це юнацьке лице, кучеряве, з попелястим ніжним на щоках пухом?.."

Намагається зламати сон, пригадати, але все плутається в голові.

І вже, як за туманами, бачить, що прийшли під церкву якісь люди, щось сказали до блідого юнака, мов сіпнули за мотузочок: і лялька-юнак підскочив од землі і поплентавсь кудись із людьми, безглуздо вихитуючись і вимахуючи, мов прив’язаними, руками.

"Заждіть! Стійте, ради бога! Стійте!! — Офіцерові здається, що кричить він голосно, але його не чують.— Стійте! Я щось знаю, я щось

скажу! — Мороз і туга обгортає його. Здається, що він схопився і біжить за ними.— Люди! Люди! Спиніть їх! Стійте! А-а... рятуйте".

Лице у сонного міниться, кривиться то страхом, то мукою: він часто дихає і стогне хрипко і дико.

Його будили. Він лупав великими замутненими очима, сердито повертався на другий бік і на який час затихав. Але незабаром починав ізнову важко дихать, зливався потом і знову починав дико стогнати...

Не сон і не дійсність. Розбуджені, забуті спогади чогось давнього, страхітнього, що, немов отрута, немов старовинне прокляття, завжди дрімає в душі... Одні з тих страшних, лютих примарів, що повторяються з найменшими дрібницями через роки і роки.

Іде кудись з понурими, мовчазними людьми. Не він сам іде — ідуть його ноги, ступаючи непомітно, як тінь... Люди ідуть байдужі, хмурі, спустивши додолу очі, не дивляться на нього, мов сердяться...

Але хтось із них кидає крадькома на нього погляд — гострий, зацікавлений і боязкий...

І все тіло наливається жагучим острахом підозріння.

Але що за диво: весело, привітно, як людина, спокійно осміхається до нього і дуб, і друга береза...

Все як було, так і є... нічого не одмінилось — і чого лякатись...

Але почув він, що, лишаючись позаду, вони переморгуються, боязко-заклопотані й сумні.

І він щось пригадує, од чого піднімається волосся вгору і в холодних колючках німіє тіло.

"Куди ведуть мене? Куди ведуть?" — хоче він крикнути, але дубіє язик...

Напружується, кричить:

"Я не хочу! Не піду туди!.. Я..."

"Бла-жен муж, іже не іде на совіт нече-стивих..."

Глухо, як під землею, залунав суворий, архаїчний спів...

Зникає люта омана від того співу, як од могучого заклинання, вітром розлітається...

Радісно б’ється серце.

Ух... Це тільки сон...

* * *

Ой, ні, не сон!.. Знову туча страшного передчуття...

Той спів, то був сон — а тепер правда... А дерева, також радісні і свіжі, осміхаються, моргають: не бійся, нічого не бійся...

"Ідіть зо мною, не кидайте,— з таємною турботою прохає він дерева, — бо я боюсь... мені чогось страшно..."

Розважають його, як дитину:

"Чуєш сюрчання і тихий брязкіт — то по гущавинах співають пташки, веселі, безтурботні пташечки".

"О, я й не впізнав",— дивується він, як дитина.

"А той золотий їжак у небі — то сонце..."

"Сонце! Живеє сонечко-о, сміється!" — захоплюється він, як маленький, і сам хоче сміятись, але в грудях ниє велика, не дитяча туга, і він кидає навкруги тоскний погляд.

"А туди — не дивись! — сполохано оступають його дерева...— Не дивись у той бік! Одвернись!!" — кричать, уже сполохані і стурбовані, стають в гурт, затуляють вітами.

Але очі його прикувалися, і ніяка сила не одхилить їх звідти: там хмурі люди копали яму, нашвидку викидаючи заступами свіжу чорну землю...

Все застигло в ньому куском ожеледі — кинувся кудись бігти.

Мовчазні люди, здавалося, байдужі до нього, зразу кинулись, впіймали його...

Кам’яні, страшні, холодні люди... Тепер вони скрізь такі, скрізь, у всьому світі.

Чіпко хапається за стовбури дерев.

"Обороніть мене! Не пускайте!!" — кричить, благає до дерева.

Спокійно й сердито якась сила вириває дерево з його рук.

Хапається за друге, чіпляється, лізе уверх, як од зграї вовків, але рвуться на ньому поли одежі, тріщать рукава...

І відразу все пустилось і розвіялось...

"...Світе тихий святия слави безсмертного..."

Десь уже ближче загримів святий спів, несподіваний, радісний, переможний...

* * *

"Господнє єсть спасеніє і на людях благословеніє твоє..."

Тричі пролунав тихий речитативний спів і зник, як сон...

Знову дійсність: ті ж ясні привітні дерева, ті ж хмурі кам’яні люди.

Виймають, згортають хустку.

"Що ж будуть робити? Що вони роблять?" — бурею налітає острах...

Сонце, дерево, трави — все стовпилось коло нього, розважають, умовляють.

То в жмурки, тільки в жмурки будуть гуляти з тобою.

Хай і в жмурки — тільки ж чого ж так нудить на серці, чого піт струмками заливає лице...

Немов сама хустка зав’язує очі, швидко, уміло. Торкаються чиїсь руки, хтось над лицем сопе, важко дише.

І зразу почув: сонце, трави, дерева в німому переполохові, не озираючись, шугнули тікать од нього, тікать далеко, навіки...

Став кричать, благать і почув не свій голос, голос якогось невідомого звіра:

"А-а-а... у-у..."

І од власних згуків обдає його гарячим жахом.

Здається, чиниться над ним якась тяжка операція, після якої він стане звіриною.

Од нетерпимого болю, немов про щось догадавшись, він вирвав з грудей свій дорогоцінний узлик — і зразу здався собі ясним, палаючим жарко металом.

Трохи шкода стало, що не довідався, який камінчик лежить там, на дні того узлика...

Але... певне, все таке ж ганчір’я, як і зверху...

Досить...

І викинув геть...

Тоді спокійно розв’язав собі очі і такий блідий, зів’ялий, набридлий стояв перед ним світ.

А люди — в шерсті, з переляканими очима малпи...

"Нині отпущаєши раба твоєго, владико..."

Заплакали тихо, лагідно за спиною люди, смутні, намучені, безпорадні...

Дивився, розбуджений, великими чорними очима, все бачив і нічого не впізнавав.

Десь далеко-далеко за кам’яною горою погасла в темряві жарка кузня, а над нею горіла нерухома золота крапка. Навкруги темніли кам’яні будови, залізне дерево: на скелі різкими контурами визначався темний, бронзовий млин. З усіх боків розкриваються темні безодні, стрімкі прірви, яким немає ні початку, ні краю, тужлива, безпорадна самотина обгортає холодом: кружиться голова.

— Де я? Звідки і хто я? — в розпачу питає і почуває себе маленькою зблудлою дитиною над безлюдними безоднями. Слухає-дослухається, що це? Немов заграла поблизу чарівна музика, така рідна й мила, од якої радісно забилося в грудях: під боком заговорили люди, такі ж самотні на світі, такі безпорадні, як і він.

І разом помітив свій дорогий узлик, що лежить, викинутий, десь поруч, схопився за нього з радістю, з острахом і загорнув у груди. У далекій погаслій кузні ясно впізнав останній спалах рожевого заходу, і цілим вітром тихих радощів житейських подуло на нього звідтіль.

Радісно дослухається до слова розмови.

Тихий, лагідний голос розпитував когось у темряві, де подіти якісь чоботи та шинель...

Потім розповідав, що хтось стривожився, коли його ставили до стовпа, далі взявся за голову й заспокоївся. Прохав, щоб очей йому не в’язали...

Далі знов питався, що робити з гаманцем, де лишилось після нього вісімнадцять копійок.

Голос бринів боязкою мрійною радістю тихого липневого вечора, й вплітався в нього тихий, безнадійний смуток неволі.

Мимоволі звернув очі у той бік, де під стіною церкви грався за дня стеблинами блідий юнак з попелястими кучерями — німо сиділи там одні тіні.

Зітхнув крадькома, легко й смутно.

Хтось одчинив церковні двері, й звідтіль зграєю птах вирвались згуки церковних співів...

Посеред церкви перед іконою рясно горіли убогі свічі, немов рій розпалених скорботою очей: вони часто хлипали обпаленими віями і туманились димом чорних сліз. І, збившись у тісний гурт, радісно співали хвалу вимучені люди, заморені й сп’янені од святих казок, і палили для світу, для радощів свої свічі.

"Слава в вишних богу і на землі мир в чоловіціх благоволениє..."

А свічки мовчки плакали перед іконою, схлипуючи сухим тріском, і скам’янів безпорадний, скорботний лик пречистої серед тих заплаканих огнів, як серед огняної, палаючої кропиви...

Тихо хитається перед очима в темному липовому гіллі образ юнака-вигнанця, з блідим лицем, довільно, ритмічно, гойдається, як у колисці, — вперед, назад...

Ще бринять, здається, на очах його сльози земного жалю, але тепер уже, гордий і безмежно вільний, він спокійно виряджається випливати в безбережні таємні темряви. Од його холодно-замріяних очей, таємних і

привабних, то віє бархотинною тугою, то сипле іскрами потайного морозу в темну душу людини.

Скрізь навкруги — як на пожарині. Здається, увесь попіл, дим і угілля золотої денної пожежі осипався з високості на землю, завалив, засипав всі затінки, будови, поля і гаї, важким чорним інеєм осів на віти і листя. Самітно блимають на спаленій руїні огники в церкві, де зійшлися на сум погорільці — жебраки, убогі, заблуднені огники.

А вгорі, на чистому випаленому мармурі, високо-високо над ясною пожариною одсвічує далеке море ясних срібних огнів, хвилює таємною красою. Немов щетина срібних стріл і списів, погрожують вони над землею, сплітаючи непереможну перепону людським тліючим замірам, і під довічним ЇХ світлом, таємним і прекрасним, шипить і гасне яд людської ненависті і злоби.